

İSLAM TARİHİNDE UYGULANAN DEVLET BAŞKANLIĞI SEÇİM ŞEKİLLERİ VE ŞER'Î TAHLİLİ

The Election Forms of Precidency in Islamic History and Its Legal Analysis

Doç.Dr.İsmail KÖKSAL

Fırat Ü. İlahiyat Fak.

Abstract: Except for Sheas there are six kind of election for precidency in Islamic History. The first of them is election of president by whole muslims. The second is election of president by a special council. The third is election of president by principality. The forth is determination of president by inheritance. The fifth is the way of being president from a special family. The sixth is the way of being president by force. But, the presidency in Sheas is special for Ahl-i Bayt.

Key words: Election of president, presidency, chalifah.

GİRİŞ

İslam hukukuna göre devlet başkanını tespit için gerçek yol şûradır. Çünkü Şâri Teâla Kur'an-ı Kerim'de "Müslamanların işleri kendi aralarında istişareyle halledilir" buyurmaktadır.¹ Bu sebepten Hz. Peygamber (sav)'in vefatına müteakip ilk halife seçimi de şûra ile yapılmıştır. Dolayısıyla şûrayı, halkın veya temsilcilerinin devlet başkanını istemesi ve seçmesiyle riyasete gelmesi olarak tarif edebiliriz. Fakat İslam tarihindeki fiilî durum her zaman böyle olmamıştır. Bu sebeple biz bu makalemizde, kısaca tarihî süreçteki seçim şekillerini birer başlık halinde ele alacak ve kendi içinde kritiğe tâbi tutacağız.

I. DEVLET BAŞKANININ GENEL BİR ŞÛRA İLE SEÇİMİ

Bir manada seçim sayılabilecek olan şûra, devlet başkanını belirlemedeki en temel yoldur. Aynı zamanda yerine göre ortaya çıkan bir şarttır. Dolayısıyla halkın rızasıyla riyasete geçmeyen meşruluğu mümkün

¹ Şura suresi 42/38.

değildir.² Bu durum, idarecilerin seçimle başa geldiği her sistem ve yerde böyledir.³ Bu sebepten devlet başkanını belirlemedeki seçim metodu, sahabe devrinden bu yana her zaman ittifakla kabul görmüştür. Çünkü İslam'ın bu konudaki şûra emri çok açıktır. Bunda tartışma olmamakla beraber, bu amacı gerçekleştirmenin belli bir yolu gösterilmemiştir. Bu durum ise pek çok kişinin bu konuda genel maslahat çerçevesinde bir fikir ileri sürmesine sebep olmuştur.

İslam'a göre asıl seçim, tek kademeli bir şûra ile yapılan seçimdir. Çünkü her müslümanın fikri açıktan alınmalıdır ki, müslümanlar arasındaki istişare tam anlamıyla tezahür edebilsin. İstişareyi emreden ayetlerde herhangi bir istisnanın zikredilmemesi de bunu gösterir.⁴ Ayrıca her şahsın özel kriterleri de böylece değerlendirilmiş olur. Yine; İslam'a göre en temel idari bir esas olan; idare edenlerle edilenler arasındaki karşılıklı istişare de gerçekleşmiş olur. Devlet başkanının genel bir şûra ile seçimine örnek olarak, umumen Hz. Ali'nin seçimi verilir.⁵ Zamanımızda bu tür bir seçim; tek kademeli, doğrudan ve genel bir seçim olarak düşünülebilir.

II. DEVLET BAŞKANININ ÖZEL BİR ŞÛRA İLE SEÇİMİ

Özel bir şûranın İslam tarihindeki ilk örneği Hz. Osman'ın seçimidir. Hz. Ömer yeni halifenin tespiti konusunda, Hz. Ebu Bekir gibi düşünmemiş ve farklı bir metot göstermiştir. Çünkü o Hz. Ebu Bekir gibi ihtilafsız olarak insanların üzerinde razı olacağı bir kişi bulamamıştı. Ayrıca böyle bir seçimde çıkabilecek bir tercih hatasından dolayı üzerine gelecek vebal adına endişe duymaktaydı. Bu sebepten yeni bir seçim usulü geliştirmek istedi ve altı kişilik şûrayı, kendi aralarından birini seçmek üzere görevlendirdi. Bu konuda da halkın tasvibini aldı. Altı kişiden oluşan bu heyet, her yönüyle toplumun saygın kişileri idi.⁶

Şûra-yı hâssa, ehl-i hall ve akdin⁷ daraltılmış şekli olarak bakabiliriz. Gerçi bu altı kişinin seçiminde etkili olan Hz. Ömer'dir. Yani, devletin

² Bkz.: Eryarsoy, Mehmet Beşir, *İslam Devlet Yapısı*, İşaret Y., İst.-1988, 2. baskı, s. 30.

³ Çam, Esat, *Siyaset Bilimi*, Der Y., İst.-1984, s. 245.

⁴ Şûra suresi, 42/38; Ali İmran suresi, 3/159; yine bkz. İbnü'l-Arabi, 1/129; İbn Kesir, 1/331-332, 3/280.

⁵ Nebhan, Muhammed Faruk, *Nizamü'l-Hukm fi'l-İslam*, Çev.: Servet Armağan, Sönmez Y., İst.-1980, s. 53; Üşür, Serpil, *Siyaset Bilimi Açısından İran İslam Devrimi* (Doktora Tezi), Ank. Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ktp., Ank.-1989, s. 27.

Hz. Ebu Bekir'in seçiminde sahabeden ileri gelen bazılarının öncülük etmesi sebebiyle, Hz. Ali'nin seçiminden farklı değerlendirilmektedir. (Bkz.: Nebhan, 404,410; Udeh, Abdulkadir, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, Çev.: Belirtilmemiş, Pınar Y., s. 210; Hintli Abdül Mecit, *İngiltere ve Alem-i İslam*, Çev.: Hariciye Vekaleti, by ve bt. yok, s. 54; Niyazi, Mehmed, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötügen Y., İst.-1990, 1. baskı, s. 79) Fakat Hz. Ebu Bekir'in seçimini de bu kategoriye alabiliriz. Zaten İbn Mesud'un dediği gibi, Allah Rasülü (sav)'in vefat ettiği gün eğer Hz. Ebu Bekir olmasaydı biz helak olurduk. Bkz.: Şatibi, İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Şeria*, İz Y., İst.-1990, s. 1/331.

⁶ el-Kuraşi, Galib b. Abdülkafi, *Eyveliyatü'l-Faruk fi'l-Idare ve'l-Kada*, Matbaatü's-Selefiyye, Beyrut-1990, s. II/361; Nebhan, 454.

⁷ İslam ülkelerinde devlet başkanları, genelde istişare etme düşüncesiyle her önemli alandan belirli seviyedeki bazı şahısları yanlarında bulundururdu. Değişik sahadaki bu

başkanıdır. Çünkü Hz. Ömer şûraya üye olabilecek pek çok kişiden sadece bunları seçmiştir. Fakat Hz. Ömer'in bu konuda halkın tasvibini ihmal etmediği de bir gerçektir. Çünkü bu şahısları tespit konusunda, Allah Rasulü (sav)'in hayatta iken kendilerinden razı olduğu kişiler olarak açıklama getirmektedir.⁸

Bu tür bir seçim, iki kademeli seçimin daraltılmış şekli olarak değerlendirilebilir. Ki, şûra meclisinin çok kalabalık olacağı zamanlarda tatbiki düşünülebilir. Çünkü fazla sayıdaki bir topluluğun anlaşması oldukça zordur. Böyle bir durumda ehl-i hall ve akd kendi arasından belli sayıda temsilci çıkarır ve bunlardan devlet başkanını seçmelerini isterler. Ve seçilen bu şûra, ehl-i hall ve akdden daha üst bir mevkide olmuş sayılır.

Uygulama olarak böyle bir seçim usulü; ehl-i hall ve akdin kendi arasından gösterdiği adaylardan, serbest, gizli ve eşit oy, tek dereceli seçim ve açık sayım yöntemleriyle⁹ belirlenebilir, sonuçta ortaya çıkan şûra-yı hâssdan da devlet başkanını seçmeleri istenir.¹⁰ Bunlar da kendilerinin seçildiği usul ile devlet başkanını tespit edebilirler. Şûra-yı hâss üzerinde tabii olarak ehl-i hall ve akdin bir denetimi olacaktır. Dolayısıyla, gerektiğinde kendilerini seçen meclis tarafından azledilmeleri mümkündür.

Bir ülkede temsilcilerin ve başkanın seçimi olmak üzere kademe kademe seçim yapmak; milletin iradesine baraj koymak, fikirlerinin tam olarak yansıtılmasını engellemek olarak değerlendirilebileceği için, İslam'ın istişare ruhuna aykırıdır, diyebiliriz. Dolayısıyla mahzurdan hâli olamaz. Zaten devlet başkanını halkın seçmesi konusunda halk için düşünülen mahzurlar¹¹ ehl-i hall ve akd için düşünülemeyeceğinden, böyle bir seçim usulüne gitmemek maslahata daha uygundur. Çünkü ehl-i hall ve akd belli seviyede bilgili, görgülü ve devlet işlerinden anlayan şahıslardan oluştuğu için, sayıları fazla da

bilgili insanların yanında, devletin yüksek erkânıyla da ayrıca istişare ederdi. Dolayısıyla devlet içerisinde resmî ifadesi olsun veya olmasın böyle etkin bir grup vardır ki, bunlara ehl-i hall ve akd denirdi. (Bkz.: el-Melihi, Yakup, *Mebdeü'ş-Şuraf fi'l-İslam maa'l-Mukarane bi-Mebadi'd-Dimokratyyati'l-Garbiyye ve'n-Nüzümü'l-Kadime ve'l-Muasıra*, el-Mektebetü'l-Camii'l-Hadis, İskenderiye, s. 168 vd.)

⁸ Bkz.: *Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Y., İst.-1992, s. 2/192.

⁹ **Gizli oy:** Seçmenin kullandığı oyu kime verdiğinin bilinmemesi manasına gelir. Bu usulle seçmenin korkmadan oy kullanması sağlanır.

Serbest oy: Seçmenin hür iradesine göre kendi reyini kullanabilmesini ifade eder.

Eşit oy: Her seçmenin eşit ağırlıkta bir tek oya sahip olmasını ifade eder.

Tek dereceli seçim: Seçmenin temsilcilerini araya başka aracı seçmenler girmeden doğrudan doğruya seçebilmelerini ifade eder. (Bkz. Gözübüyük, s. 78-80)

Açık sayım: Oy verme işlemi bitince kuşku uyandırmamak için, kullanılan oyların halkın huzurunda sayılmasını ifade eder. Seçimdeki bu gibi faktörler katılımı da etkiler. (Bkz.: Kışlalı, A. Taner, *Siyasal Sistemler*, İmge Ktb., Ank.-1991, s. 194 vd.)

¹⁰ Bkz.: Köksal, İsmail, *İslam Hukukuna Göre Devlet Başkanının Seçim Şekli*, Ank. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ank.-1994, s. 150 vd.

¹¹ Bu mahzurlar; milyarlarca nüfusu olan bir ümmetin bir araya gelerek ittifak edip bir başkan seçemeyecekleri; bu kadar fazla sayıdaki seçmenin adayları tanıyamayacakları ve bir de bu kadar çok seçmenin devlet başkanında bulunması gereken özellikleri, mukabilen devletin problemlerini ve aday ile ondan beklenen vazifeler arasındaki değerlendirmeyi yapabilecek durumda olamayacakları şeklinde sıralanabilir. (Bkz.: Çam, *Siyaset Bilimi*, 253)

olsa vasıfsız "kalabalık" şeklinde değerlendirilemez. Adaylar arasından fazla oy alan şahıs da seçileceği için, herhangi bir anlaşmazlık çıkmayacaktır.

III. DEVLET BAŞKANININ VELİAHD TAYİNİ USULÜYLE SEÇİMİ

Veliahdlik, her yönüyle meşru vasıfları üzerinde bulunduran mevcut halifenin, kendinden sonra iş başına gelmek üzere hilafet şartlarını taşıyan birisini, ehl-i hall ve akdin onayı ve adayın da kabulü şartıyla tayin etmesidir.¹² Bu işleme istihlaf da denir. Ulema, şayet halef tayin edilen şahıs, devlet başkanlığı şartlarını taşımaktaysa ve ehl-i hall ve akdin de onayını almışsa, bu seçimin caiz olduğuna hükmetmiştir.¹³ Ve bu tür bir seçimde devlet başkanının birisi lehine veliahdlik teklifi, sadece tavsiye olarak alınmış olmaktadır.¹⁴ Yani, eğer ehl-i hall ve akd ile halk bu teklifi kabul etmezse, halifenin gösterdiği adayın riyasete geçemeyeceği anlamını taşımaktadır. Fakat mevcut başkanın işaret ettiği ve halkın da onayladığı bir adayın riyasete geçmesinin İslam'a uymadığını söylemek ise mümkün değildir. Çünkü herkes birisini tavsiye edebilir. Dolayısıyla devlet başkanı da normal hakkını kullanmıştır. Fakat aday onun tavsiyesinin sonucu olarak değil, kendilerini temsil ettiği ümmetin rızası ile bu makama geçmiş sayılmaktadır. Bu sebepten dolayı seçilen veliahde itaat gerekmektedir.

Bunun ilk örneği Hz. Ömer ve Ebu Bekir'de görülmüştür.¹⁵ Hz. Ebu Bekir Ömer'i teklif ederken çevresindeki sahabenin ileri gelenlerine danışmıştı ve onlarla anlaşarak bu kararı almıştı. Yine Hz. Ömer, altı kişilik şûrayı seçerken, çevresindekilere danışarak hareket etmişti.¹⁶ Bu sebepten dolayı, her iki halifenin de yapmış olduğu böyle bir seçimi, ehl-i hall ve akdin onayı sonucu gerçekleşmiş olarak kabul etmekteyiz.

Böyle bir seçim yolunun, Hz. Peygamber (sav)'in uygulamaları arasında olmadığı için caiz olmayacağını söyleyenler çıkabilir. Fakat böyle düşünmenin ciddi bir delili yoktur. Çünkü önerilen bu yol bir seçim usulüdür. Şayet beğenilmezse reddedilir. Eğer bazılarının beklediği şekilde Hz. Peygamber (sav) böyle bir seçimi tatbik etmiş olsaydı, artık o değiştirilemez bir metot haline gelirdi. O (sav) de bu sebeple olsa gerek herhangi bir seçim yolu önermedi. Fakat bugün böyle bir seçim usulü değiştirilebilir.¹⁷ Zaten

¹² Ebu Yala, Muhammed b. Huseyn el-Ferra, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Mektebetü'l-Alemi'l-İslami, 1406, s. 23-25; Reşid Rıza, *el-Hilafe*, Matbaatü Menar, Mısır-1342, s. 35.

¹³ Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, s. 155; ez-Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, Terceme ve şerh : Kamil Miras, DİB Y., 8.baskı, s. 12/365.

¹⁴ Zeydan, Abdulkadir, *İslam Davetinin Esasları*, Çev. : Veli Ulutürk-Mehmet Karabulut, Risale Y., İst.-1987, s. 204.

¹⁵ İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Usulü'n-Nizami'l-İctimai Fi'l-İslam*, el-Matbaatü'r-Rasmiyye, Tunus-1964, s. 209.

¹⁶ Eryarsoy, 147.

¹⁷ Seyyid Kutup ise Hz. Peygamber (sav)'in kendinden sonra veliahd tayin etmeme gerçesini açıklama sadedinde; "Eğer tayin etseydi, halife gücünü, Onun emrinden almış olurdu ve böylece otoriter bir yapı oluşurdu. Bu sebepten tayin etmedi" şeklinde açıklamaktadır. (Bkz. *Sosyal Adalet*, s. 168.)

zikrettiğimiz bu seçim usulü İslam'a aykırı olsaydı, sahabe tarafından uygulanmazdı.¹⁸

Sonraları meşru bir halifenin, çevresindeki ulemaya ve halka danışmadan bir veliahd tayini yapıp yapamayacağı tartışma konusu olmuştur. Tabii böyle bir öneriyi kabul edenler, Hz. Ebu Bekir'in ehl-i hall ve akd sayılacak seçkin sahabeye danışmadan Hz. Ömer'i tayin ettiğini; reddedenler ise Hz. Ebu Bekir'in onlara danışarak bu işi yaptığını söyler.¹⁹ Yalnız her iki halde de, ümmetin emini olan halifenin, ümmet aleyhine bir şey düşünemeyeceği gerekçesiyle, yapılan böyle bir tayinde, halkın karşı çıkmaması kaydıyla mahzur olmayacağı sonucu çıkmaktadır.²⁰ Zaten açık istişareyi emreden ayete rağmen Hz. Ebu Bekir'in çevresine danışmadığını düşünmek ve çevresindekilerin de ona itiraz etmediğini varsaymak kale alınmayacak uzak bir ihtimaldir ve bilinenlere terstir.

Tarihin ilerlemesi ile veliahtlık meselelerinde tartışmalar daha ileri boyutlara varmıştır. Çünkü bu kapsamda devlet başkanının kendi akrabasını veliahd olarak tayin edip edemeyeceği meselesi gündeme gelmiştir ki, başlangıcı Hz. Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliahd tayini ile olmuştur. Bunu kabul edenler; baba oğlu yerine şahitlik yapabilir, bu sebepten caizdir. Yine ümmetin menfaati bunu gerektirmekteyse, ümmetin emini olan halifenin, oğlunu bu makama tavsiye etmesinde bir sakınca yoktur, düşüncesini savunmuştur. Fakat bu tayinde ehl-i hallin onayı şarttır demişler ve halkın biatının bundan sonra olabileceğine hükmetmişlerdir. Gerekçe olarak da; babanın oğlu lehine karar verme ihtimalini göstermişlerdir.²¹ Yine eğer bir kişi, oğlunu değil de babasını halef göstermekteyse kabul edilebilir. Çünkü bir şahsın oğlu lehine icraat yapması mümkün iken babasını tercih etmesi, bu tercihin ümmetin lehine yapılmış olduğuna delildir derler. Ve bu fikirlerini; fitrat kanunları gereği oğul babaya tercih edilecek yerde, babanın tercih edilmesi bu şekilde sonuç verir, gerekçesiyle ispatlamaya çalışırlar.²² Bu fikre karşı gelenler ise, uygulamaların meseleyi hukuki olmaktan çıkarıp, özel bir mülkiyet meselesi haline getireceğini söylemiştir.

Her yönüyle önceden yapılan bir atama veya seçim olduğunda şüphe olmayan istihlaf tartışmasının ilerleyen boyutlarında, birden fazla kişinin halef olarak tayin edilip edilmeyeceği problemiyle karşılaşmıştır. Eğer böyle bir tayin mümkün olursa, “Halefler arasında sıra şartı gözetilecek midir?” sorusu ortaya çıkmıştır. Normal şartlarda, istihlaf yolunun caiz olabileceğini kabul edenler, sırayla üç kişiye kadar veliahd tayini yapılabileceğini kabul etmişler ve delil olarak da; Mute savaşında Hz. Peygamber (sav)'in üç kişiyi sırasını

¹⁸ Hamidullah, Muhammed, *Makaleler*, Çev.: İhsan Süreyya Sırma, Zafer Mtb., İst.-1986, s. 83; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmet Said, *el-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1320, 1. baskı, s. 4/169.

¹⁹ Kuraşi, II/361; Nebhan, 483.

²⁰ Değerlendirmeler için bkz.: Nebhan, 136.

²¹ Bkz.: Maverdi, Ali b. Muhammed b. Hatib el-Basri el-Bağdadi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Matbaatü'l-Vatan, Mısır-1928, s. 9; Nebhan, 481.

²² Maverdi, 9.

belirterek komutan tayin etmesini göstermişlerdir. Ayrıca Kuran ve hadisteki ahde vefayı emreden naslar gereği, sıra gözetimini şart olarak kabul etmişlerdir.²³ Tarihte bunun örneği de olmuştur. Mesela Emeviler'den Velid b. Abdullah, yeğeni Ömer b. Abdulaziz ve kardeşi Yezid'i böyle arka arkaya veliahd olarak tayin etmiştir.²⁴ Ve mesele bu noktaya gelince "Birinci veliahd başa geçince ikinciye değiştirebilir mi?" sorusuyla karşılaşmıştır. Şartları değişmemişse ve veliaht seçilirken şûranın da kararı varsa değiştirilemeyeceği, aksi halde değiştirilebileceği; yine başa geçen yeni halifenin istediğini yapıp yapamayacağı tartışmaları çıkmıştır.²⁵

Veliahdlık meselesinin ayrı bir problemi, buluşa ermemiş çocukların veliaht olup olmayacağıdır. Ümmetin selameti ve istikrarı için çocuğun veliahdlığını kabul edenler, ileride olgunlaşarak işi idare edebilecek bir seviyeye geleceğini öne sürerek tezlerini savunmuşlardır. Fakat çocuğun başa geçmesini düşünmek, mükellefiyet şartlarını taşımaması gerekçesiyle hiçbir şekilde mümkün değildir.²⁶ Veraset sistemini kabul edenlerin de, çocuğun büyüyeceğini ileri sürerek delil getirmesi ise bir gerçektir.²⁷ Böylece sırası gelen şahsın şartları tutuyorsa başa geçmiştir.²⁸

Bütün bunlardan anlaşılın, istenilen her meseleye şer'î bir delil bulunmaya çalışılmasıdır. Bunda ise uygulayıcıların kötü veya iyi niyetli olması kadar, pratikte ümmetin böyle bir fetvayı beklemesi de etkili olmuştur. Ayrıca bu tartışmaların diğer bir sebebi, İslami emirler çerçevesinde bu sahada tevil edilemeyecek açık bir nassın olmamasıdır. Vâkıada ise bazı zamanlarda devlet ve idareye yakınlığı olan, onların ihsanlarıyla yaşayan bazı ulemanın, bu şekilde ortaya çıkan durumlara "Caiz değil" demek yerine, uygunluğuna dair bir delil bulma gayreti öne çıkmaktadır. Ayrıca mevcut idarenin zorlamasıyla önlerine konan seçeneğe caiz diyenler olabileceği gibi, ümmetin selametinin bu şekilde icra edilen bir yönetimde olduğunu düşünenler de bulunabilir.

Veliahtlığı sadece bir halife tercihi olarak değil de, kesinlik ifade eden bir şart olarak ele alırsak, halifenin kendinden sonra başa geçecek şahsı tayin yetkisini nereden aldığını bilmek lazımdır. Bunun ise bir dayanağı yoktur. Bu sebeple ümmet bir başkasını da seçebilir. Hz. Peygamber (sav)'in kendinden sonra hiç bir kimseyi halife olarak tayin etmemesi de bu hükmü teyit eder.²⁹ Bu açıdan veliahtlığı bir tavsiye olarak değerlendirmek gerekmektedir. Eğer

²³ Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Şerhu's-Siyer*, müt. Muhammed Münir Ayntabi, Darü't-Tıbaa, İst.-1241, s. II/231; Ebu Yala, 26-27.

²⁴ Niyazi, Mehmed, 83.

²⁵ Tartışmalar için bkz.: Niyazi, Mehmet, 83; Nebhan, 486.

²⁶ Udeh, Abdulkadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Çev.: Akif Nuri, İhya Y., İst.-1973, s. 439.

²⁷ Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, s. 411 vd.

²⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/91-92; Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, 163.

²⁹ İbn Aşur, 208.

Fakat buna rağmen vefat etmeden önce halifenin şartlarına uygun bir veliahd seçmesini, kendine düşen son bir görev olarak kabul edenler çıkmıştır. (Bkz.: Eryarsoy, s. 164.)

halifenin aday gösterdiği şahsın veliahd olmasının şart olduğu düşünülürse, halifenin aranan şartları taşımayan birisini de veliahd gösterebileceği gündeme gelebilir. Bu durumdaki bir veliahdın devlet başkanı olması ise müslümanlara bir zulüm olacaktır. Buna da şer'î bir cevaz imkanı yoktur.

Akrabaların tayininde, hatta başkalarını da veliahd göstermede subjektif hissî fikirlerin olabileceği bir gerçektir. Bu sebepten mezkur şekillerde yapılacak seçimlere delil bulmak yerine, böyle endişeli bir yolun kapısını kapamak daha uygundur. Zaten bilinmedik bir zaman için yapılacak olan bir seçimin, önceden yapılmasının mantığını anlamak oldukça zordur. Üstelik mevcut devlet başkanının ölümüyle halkın isyan edeceğini varsaymak da yanlış olur. Bu sebeple en yakın zamanda yapılabilecek bir seçim için zemin hazırlamaya çalışılmak daha doğrudur.

Veliaht tayin edilen şahsın tespit edilmesinden üç beş sene sonra, şartlarında değişiklik olması, ya da kendinden daha kabiliyetli ve daha ehil kişilerin bulunması muhtemeldir. Ayrıca bu veliahdlık düşüncesinin hanedanlıklara ve veraset usulüne sebep olduğu da ortadadır.³⁰ Herkes kendine yakın insanları tayin edince, hilafet bir ailede kalmaya devam etmiş, duruma göre bu ailenin tahakkümü altında ümmet ezilebilmiş, fakat haklarını arayamamıştır. Her ne kadar veliahdlik usulünde çevrede bulunan ehil kişilere danışılmaktaysa da, idareye yakın çevrede bulunan ulemanın mevcut yönetimin isteğinin aksine iş yapması ve durumu tarafsız olarak değerlendirilmesi oldukça zordur.

Veliahdlığın, ortaya çıktığı ve uygulandığı günler için iyi denilebilecek yanları da vardır. Çünkü tayin edilen veliahdlar, daha küçük yaşlarda iken devlet yönetimine alıştırılmaktaydı. Ki yöneticilik bir yönüyle sanattır.³¹ Bu da istikbalde kabiliyetli bir devlet başkanını netice vermekteydi. Aksi takdirde basın, yayın, haberleşme ve eğitimin yaygın olmadığı bir dönemde devletin başına özel olarak yetiştirilmemiş kişilerin geçmesi, idarecilikten anlamayanların vazife almasına sebep olabilirdi.

Eğer bu usulü seçim tartışmaları gibi olumsuz durumların olmaması için gerçekten ümmet uygun görmekteyse, şu an için bile "Caiz olmadığını" söylemek oldukça zordur. Tabi ki bu durumda veliahdlığı, mevcut devlet başkanının sadece bir önerisi olarak kabul etmekteyiz. Yani son kararı verecek olan yine halk veya şûra olacaktır.

IV. DEVLET BAŞKANININ VERASET YOLUYLA TAYİNİ

İslam tarihinde devlet başkanlığının veraset usulüyle seçimi Emeviler ile başlamıştır denebilir. Kanlı hadiselerle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Muaviye, İslam toplumunda çıkan bölünmeler ve savaşlar sebebiyle bir

³⁰ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Y., İst.-1991, s. 1/95.

³¹ White, Leonard D., *Amme İdaresine Giriş*, müt. Arif Ayashoğlu-Reyan Toker, Ank. Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi-New York Üniversitesi Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Fakültesi ile Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü müşterek yayını, by. ve by. yok, s. 28.

halife seçmenin zor olacağını tahmin etmiş ve ihtilaflara bir sınır koymayı kararlaştırma gayesiyle Şam'da Bizanslılar arasında cârî olan veraset sistemini kabul etmiştir.³² Fakat devlet başkanının veliahd yoluyla tespitinde de gördüğümüz gibi, genel manada veraset meselesi veliahdlığın sonucu olarak ortaya çıkmış bir durumdur. Önceleri herhangi bir kişinin veliahdlığı söz konusu iken, sonra akrabaların tayinine, daha sonraları ise baba ve oğul için yorumlamalara gidilmiş, hatta âkil ve bâliğ olmayan bir çocuğun bile veliahdlığı düşünülebilmıştır. Tabii olarak bunun neticesinde tarihî seyir içerisinde, bir aile veya soyda hilafetin kalmasında bir mahzur olmayacağı hükmüne varılmıştır. Veraset de zaten bu manaya gelir.³³ Böylece devlet başkanlığı bir aile içindeki en büyük erkek çocuğa veya bir sülaledeki en büyük erkeğe, duruma göre de içlerinden seçimle belirlenebilecek birisine geçmiştir. Zamanla da devlet başkanlığı elinde bulunan aileye farklı bir konum verilebilmiştir.

Devlet başkanlığının verasetle devam edebileceğine dair bir nass yoktur. Fakat ümmet, o aile içerisinden gelen şahıslara gerçekten razı ise ve onların şartları da hilafete uygunsa, böyle bir usulün engeli de yoktur. Çünkü ümmet içinde bu şekilde gelişen genel bir kabul vardır ki, o da ümmetin bu durumdan razı olduğuna, dolayısıyla da kendisiyle istişareye dayandığı fikrini netice verir. Fakat mutlak olarak verasetin caiz olduğunu söylemek mümkün değildir.³⁴ Çünkü bu alan vereseye intikal edecek meseleleri işleyen feraiz içinde değerlendirilemez.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Davud'tan sonra yine bir peygamber olan oğlu Süleyman'ın devlet başkanı olduğu anlatılır.³⁵ Bu durum tarihî bir olay olarak nakledildiğinden, ümmet hakkında bağlayıcı olmadığına kail olunmuştur. Çünkü hilafet seçimleri sırasında sahabe olayın zikredildiği ayetlerden başka türlü bir mana çıkarmamıştır.³⁶ Hz. Peygamber (sav)'in "Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizden kalanlar sadakadır"hadisi³⁷ de malla alakalı bir veraset olduğundan, Hz. Davud'tan sonra tahtına Hz. Süleyman'ın vâris olmasının bir tenakuz ifade etmediği bir gerçektir. Hz. Zekeriyâ'nın bir peygamber olarak vâris istemesi³⁸ ise malla alakalı bir veraset değil, peygamberlik vazifesiyle alakalı bir verasettir. Bu sebepten dolayı, devlet başkanlığı ile alakalı olarak, verasetin kesin bir şekilde olması veya olmaması

³² Nebhan, 70.

³³ Bkz.: İbn Haldun, Abdurrahman, *el-Mukaddime*, ed-Daru't-Tunisiyye li'n-Neşr, Tunus-1993, s. 178.

³⁴ Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, 187.

³⁵ Neml suresi, 28/16.

³⁶ Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Y., İst.-1984, s. 9; Niyazi, Mehmet, 49.

Bazıları Hz. Davud ve Süleyman'ın devlet başkanı olmasını; Hakim Şimoil vasıtasıyla ilham-ı ilahi neticesi olduğunu ve bu tayinde ehliyetin esas alındığını kaydeder. (Bkz.: Okandan, Recai Galip, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Y., İst.-1959, s. 186-188) Fakat ümmet içerisindeki genel anlayış bundan farklıdır ve bir verasetin olduğu noktasındadır. Belki de bu sadece algılama biçimindedir.

³⁷ İbn Hanbel, 2/463.

³⁸ Enbiya suresi, 20/89-90.

gereken bir İslami kural olmadığına hükmediyoruz. Fakat zaman içerisinde, maslahata göre düşünülebilecek bir usûl olabilir.

Babanın çocuğuna olan velayeti gibi, bir ailenin de ümmet üzerinde idare hakkına sahip olması mümkün değildir. Çünkü bu saha, veraset konusunun haricinde kalır. Yönetim ise ümmetin hakkıdır. Eğer ümmet bir aileye, "Biz senin idarene razıyız" derse, bu durum bir yönüyle kendilerine ait olan bu hakkı o aileye vermek şeklinde anlaşılabilir. Böylece caiz denebilir. Fakat devlet içindeki pek çok insandan kimin razı olup da kimin razı olmadığını tespit etmek zor bir iştir. Bu sebeple böyle bir seçim usulünü benimsemek mahzurdan hâli değildir. Yalnız ümmetin çoğunluğunun istemediği halde veraset sisteminin devam etmesi kesinlikle caiz olmaz.³⁹ Böyle bir durumda; halka ait olan bu hak, yani yönetim emaneti, zorla gasp edilmiş sayılır ki, bunun istişare veya şûraya hamledilecek hiç bir tarafı olmadığından, İslami açıdan da kesinlikle caiz olamaz.

V. DEVLET BAŞKANLIĞININ BELLİ BİR SOYA MAHSUS OLMASI

Soydan maksat bir aile, aşiret, kabile veya etnik kökene bağlı olmaktır. Devlet başkanlığının belli bir aile, aşiret, kabile veya soya ait olması ile verasetle devamı arasında pek bir fark yoktur. Eğer yönetim bir ailede değişmez bir surette devam etmekteyse bu uygulama veraset olur⁴⁰ ki, bu meseleyi önceki mevzuda ele aldık. Yalnız devlet başkanının Ehl-i Beyt veya Kureyş'ten olması durumu biraz farklıdır. Çünkü onların bu konuya bakışı bir hanedanlık şeklinde değildir. Ayrıca Kureyş dünya üzerine iyice dağılmış bir kabiledir. Aralardaki akrabalık bağı da sadece sözde kalmıştır. Üstelik dünyanın her bir tarafında olabilmeleri mümkündür. Bu konuda aynı değerlendirmeyi Ehl-i Beyt için de yapabiliriz.⁴¹

Acaba devlet başkanlığı belli bir zümreye tahsis edilebilir mi? Zümre kelimesinden özelliği değişmeyen bir grup anlaşılır⁴² ki, soydan farklıdır. Çünkü zümre oluşumunda vasıf önemlidir. Bu sebepten diğer insanlardan farklı bir üstünlükleri olmadığı gerekçesiyle⁴³ Kureyş'lilerin ve Ehl-i Beyt'in zümre kabul edilmesi mümkün değildir. Zaten devlet başkanlığının Kureyş ve Ehl-i Beyt'e ait olduğunu söyleyenler; onların üstün olmaları sebebini öne sürmemekte, fakat bu sahanın onlara tahsis edildiğini belirtmektedirler. Yani konuyu, Allah ve Rasulü bu görevi Ehl-i Beyt'e veya Kureyş'e vermiştir, şeklinde değerlendirirler.⁴⁴ Dolayısıyla bu kabul bir inanç olarak tezahür etmektedir. Fakat devlet başkanlığının Kureyş veya Ehl-i Beyt'te olması

³⁹ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*, TBMM Mtb., Ank.-1340, s. 24; Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, 187.

⁴⁰ İbn Haldun, 178.

⁴¹ Bkz.: Köksal, 109, 113.

⁴² Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rehber Y., Ank.-1992, 1. baskı, zümre md., s. 666.

⁴³ İslam'a göre üstünlük sadece takvadadır. (Hucurat suresi, 49/13.)

⁴⁴ İbn Hanbel, 3/29.

gerektiğini kabul edenler, bu görevin onlara tahsis edilmesinin hikmetini onların faziletine hamledebilmektedir.⁴⁵ Bu da onlar nazarında yine bir üstünlük sayılır. Fakat bütün müslümanlar içerisinde mutlak bir üstünlük değildir. Çünkü fikhî açıdan hiçbir kimse, Ehl-i Beyt'ten veya Kureyş'ten olmayı bir üstünlük olarak kabul etmemektedir. Bununla beraber devlet başkanlığının Kureyş veya Ehl-i Beyt'te kalması gerektiğini kabul edenlere, yapılacak bir şeyin olmadığını belirtmek lazım gelir. Çünkü bu durum bir inanç işidir. Dolayısıyla sadece inançlarına sebep olan deliller tartışılabilir.⁴⁶

İslam dünyasında görülen, devlet başkanlığının bir aile, soy veya zümrede kalmasıyla alakalı, bu iki inancı taşıyan grup dışında daha başka bir kesim yoktur. Emeviler, Abbasiler ve Osmanlı'da olduğu gibi tarihte görülen ve hilafetin belli bir soyda devam etmesiyle alakalı görüşler bir inançtan kaynaklanmamaktaydı. Sadece o gün için böyle bir sistemin tatbik edilmesinde fayda görülmekteydi. Böyle bir sistemin doğru veya yanlış olduğu ise ayrı bir konudur.

Şûra ve meclis manasına gelen ehl-i hall ve akid de seçkin bir zümre olarak görülemez. Çünkü bunlar ümmet tarafından göreve getirilmiş vekillerdir. Makama liyakatları dışında da hiç bir ayrıcalıkları yoktur. Ayrıca her an bu görevlerinden azledilebilmeleri mümkündür. Diğer yandan seçkinliği kabul edilen zümrelerin üstünlük özelliği değişmez. Fakat ehl-i hall ve akdin böyle değişmeyecek üstün özellikleri yoktur. Onların bu makama gelmelerinde belli şartları bulundurmaları sebebiyle ümmetin seçimi belirleyici bir rol oynadığından, seçkin bir zümre oldukları düşüncesi hatalıdır.

İslam'a göre üstünlük takvadedir ve onu da sadece Allah bilebilir. İnsanlar ise tarağın dişleri gibi eşittir. Arab'ın arap olmayana, Arap olmayanın da araba karşı dava edilebileceği bir üstünlük yoktur.⁴⁷ Bu sebeplerden dolayı devlet başkanlığı gibi liyakat isteyen bir vazife, sadece layık olanlara verilebilir. Yani devlet başkanının seçiminde çevre, kabile, soy ve şahsiyet rol oynamaz.

⁴⁵ es-Semavi, Mehdi, *el-İmame fi-Dav'i'l-Kitabi ve's-Sünne*, Mektebetü'l-Menhel, Kuveyt-1399/1979, 1. baskı, s. 11 vd.

⁴⁶ Pratikte Şia'nın düşünceleri inanç ve uygulama açısından zordur. Çünkü beklenen mehdi gelmemekte ve toplum açısından yöneticiyi belirleme konusunda da çözüm gerekmektedir. Humeyni bu problemi velayet-i fakih kavramıyla çözmüş ve beklenen Mehdi'nin yerini alacak bir ilim heyetini veya alimi söz konusu makama uygun görmüştür. Fakat bu konuda kısmen Arap Şiiler farklı düşünmekte ve Mehdiy-i Muntazar'ın beklendiği bir zamanda geçici olarak ileri sürülen böyle bir uygulama münasip karşılanmamaktadır.

⁴⁷ Hucurat suresi, 49/13; Mu'minun suresi, 23/101; İbn Kesir, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsirü'l-Kurani'l-Azim*, İhtisar eden: Muhammed Ali es-Sabuni, Dersaadet baskısı, s. 2/575-576, 3/367-368; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İst.-1984, s. 4/4478-4481

VI. GÜÇ KULLANARAK (ZORLA) DEVLET BAŞKANI OLMA

Güç kullanarak devlet başkanı olmaya, tagallüb imameti, zaruret imameti, hilâfet-i kahriye veya hilafet-i sûriye gibi isimler verilmiştir.⁴⁸ Yani herhangi bir yolla devlet yetkilerini ele geçiren birisi; devlet başkanlığını da ilan ederek ümmetten zorla biat almıştır. Ve İslam tarihinde sonradan alınan biat, sadece bu şekilde devlet başkanı olanlarda görülmüştür. Devlet başkanlığı seçiminin diğer usulleri olan şûra, istihlaf ve verâset sistemlerinde ise devlet başkanı vazifeye ilk geçeceği anda biat almıştır.

Halk zorla devlet başkanı olanlara, istemeyerek de olsa biat etmek zorunda kalmış ve sonucunda da itaat etmiştir. Yalnız Mutezile ve Hariciler bu şekilde devlet başkanı olanlara kesinlikle rıza göstermemişler ve ne pahasına olursa olsun çıktıkları makamdan indirilmeleri gerektiğini söylemişler.⁴⁹ Diğer yandan yapılacak başka bir çare olmadığı zaman itaatın gerektiğini söyleyenler olduğu gibi, şayet başa geçen şahıs hilafet şartlarını taşıyorsa itaat edilir, taşıyorsa itaat edilmez diyenler de vardır.⁵⁰

Güç kullanarak başa geçen şahıs hilafet şartlarını taşısa bile, usulsüz olarak geçtiği için orada kalmasına müsaade etmemek gerekir. Yine böyle birisinin bu makama açıktan istekli bir şekilde geldiğinde de bir şüphe yoktur.⁵¹ Bu iki sebebe binaen fırsatını bularak bu makamdan indirmenin yolu araştırılmalıdır. Aksi halde devlet içerisinde imkanı olan çoğu insan bu yola başvurabilir.⁵² Fakat Hariciler ve Mutezile gibi düşünmek de hatalıdır. Çünkü İslam ümmeti böyle bir durumda ciddi kayıp verebilir. Ama “Devletin başına kim geçerse geçsin itaat edilmelidir” demek de İslam'a aykırıdır. Çünkü böyle bir durumda da usulsüzlüğe rıza gösterilmiş olur. İslam tarihindeki görülen güç kullanarak riyasete geçme şekilleri biraz da bu sebepten olmuştur.⁵³

Bu makamı, isteyerek ve usulsüz olarak ele geçirmenin dışında, diğer şartları da eksik olan bir şahsın riyaseti zorla ele geçirmesi ise durumu tamamen değiştirir. Bu sefer onu kesinlikle çıktığı yerden indirmek gerekir. Çünkü riyasete geçerken usulsüzlük yanında liyakatsızlık de söz konusudur.

Bütün olanlara rağmen İslam tarihinde “Zorla başa geçen meşru halifedir, bu sebepten bu şekilde başa geçmenin hiç bir mahzuru yoktur” diyen ise hiç olmamıştır. Zaten bunu demeye imkan da yoktur.

⁴⁸ Arnold, T. W., *İslam Ansiklopedisi*, MEB Y., İst.-1970, 5. cilt, “Halife” md; Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, s. IV/417-419; el-Hatip, Abdülkerim, *el-Hilafe ve'l-İmame*, Daru'l-Marife, Beyrut-1978, 2. baskı, s. 299 vd.

⁴⁹ Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir, Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Y., Ank.-1991., s. 54; Niyazi, Mehmet, 84-85.

⁵⁰ Fethi, Abdülkerim, *ed-Devle ve 's-Siyade fi'l-Fıkhi'l-İslami*, Mektebetü Vehbe, Kahire, s. 255; Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Malik*, Çev.: Osman Keskiöğlü, Hilal Y., Ank.-1984, s. 200-201; el-Hatib, A. K., s. 299 vd.; İmam Gazali, *Hüccetü'l-İslam* Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulumu'd-Din*, Matbaatü'l-Bahriyye, İst.-1318, 1. baskı, s. I/114; Reşit Rıza, 36.

⁵¹ Açıktan istekli olanlar bu makama geçirilemez. Bkz. Müslim, *İmare* 3 (2/1456); Zebidi, s. 12/231-232.

⁵² Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, 168.

⁵³ Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, 168.

SONUÇ

Tarihî seyri içinde verdiğimiz devlet başkanlığı meselesinde görüleceği üzere yöneticileri belirleme konusunda İslam'ın koyduğu somut bir seçim önerisi yoktur. Bu konudaki en temel ölçü, riyaset makamına geçenlerin tebeanın rızasına bağlı olarak bunu gerçekleştirmesidir. Yani halkın rızası ve riyasete geçen kişinin de liyakatı esas alınarak, ehl-i hall ve akdin denetimi de yedeğinde görülmüş, bunun dışında herhangi bir yönetim şekli öngörülmemiştir denebilir. Konuya bu açıdan bakıldığı zaman, geçmişteki örnekler yerine göre değerlendirilebileceği gibi yeni bir model de önerilebilir. Yeter ki hiçbir aşamada şer'î kaidelere aykırı bir uygulama yapılmassın.